

A büntetőeljárás jog önállósodása

1. A jognak jogágakra bomlása hosszú, több évszázados történelmi folyamat volt, amely lényegében ugyanúgy zajlott le, mint a specializálódás bármely más tudományág terén. A tudománytörténeti kutatások szerint ennek lényege, hogy valamely már elismert, önállóan művelt tudományág (az ún. anyatudomány) keretein belül új kérdések merülnek fel, s azok megoldása során olyan új ismeretanyag halmozódik fel, amely már meghaladja a meglévőt. Az új problémák más megközelítési módot és a korábbiól eltérő módszerek alkalmazását követelik meg. Az ily módon kialakuló új ismeretrendszernek az anyatudomány oldaláról jelentkező visszahúzó erővel kell megküzdeni mind a tárgy körülírása, mind a módszertan kérdésében. Amennyiben az új kérdések több tudományág határterületét érintik, a specializálódás, az új tudományág kialakulása több anyatudománnyal szembeni vitához vezethet.¹

Az elméleti vitákban és a gyakorlati alkalmazásban kiformalódó ismeretanyag új tudományágkénti elismerésében fontos szerephez jut intézményes oktatása. Megfigyelhető ez a büntetőeljárás jog vonatkozásában is. A jogban való jártasság eredetileg az egységes "ius utrumque", a római és kánonjogot átfogó disciplina ismeretét jelentette, a kánonjog túlsúlya mellett. A jog differenciálódása, jogágakra bomlása azzal kezdődött, hogy az európai egyetemek tananyagában a XV. század végén már a Corpus iuris canonici-vé formálódó kánonjog anyaga elválik a római jogot magába foglaló Corpus iuris civilis-től. Az egyes államok hazai joga, a ius partium csak periférikus szerepet kap az oktatásban, határozottabb térhódítása csak az 1700-as évek körül figyelhető meg. E szempontból úttörőnek tekinthető a Nagyszombati Egyetem, amely alapításától önálló disciplinaként oktatta a ius privatum és a ius publicum szféráját egyaránt átfogó hazai jogot.

Hamza Gábor véleménye szerint a hazai jog oktatásával is szoros összefüggésben áll a további tantárgyi differenciálódás. Ennek a hosszú folyamatnak egyik első állomása az európai egyetemeken éppen a büntetőjog (amely akkor még nem vált szét anyagi és eljárási jogra) függetlenedése a római jogtól. A németországi és itáliai egyetemeken a XVI. század közepén válik önállóvá ez a disciplina. Nálunk a büntetőjog önálló oktatására csak később került sor, mivel ez a tárgy az ELTE jogelődjén, a Nagyszombati Egyetemen alapított Jogi Karon 1672-től a külön tanított hazai jog integráns része volt.²

¹ Mint pl. a kriminológia önállósodása során. Vö. Vermes M.: A kriminológia alapkérdései. Budapest, 1971. 9-11. p.

² Hamza G.: A hazai jogászképzés történetéhez. Magyar Jog, 1986. 21-26. p.

2. A büntetőjognak anyagi és eljárási (alaki) jogra tagozódása napjaink jogásza számára természetes — mert így tanulta — jöllehet a büntető anyagi jog eljárási jog nélkül: holt anyag, a büntetőeljárási jog pedig anyagi jog nélkül tárgyaltan.³ A gyakorlatban e két jogág elválaszthatatlan. A kölcsönös feltételezettség gyakorlata azonban nem zárja ki a rájuk vonatkozó elméleti vizsgálódások elkülöníthetőségét, önálló tudományos diszciplína voltát, az anyagi büntetőjog tudományának függetlenségét a büntetőeljárási jog tudományától és viszont. Az is közismert, hogy a bűnügyi tudományok tovább szakosodtak, s előbb önállóvá vált a kriminalisztika — a bizonyítékok keletkezésének és tükröződésének törvényszerűségeit, a bizonyítási eszközök megszerzésének (felkutatásának, összegyűjtésének, rögzítésének) és felhasználásának (a belőlük származó bizonyítékok értékelésének, a tényállás kialakításának) legcélravezetőbb módszereit és eszközeit kutatva —, majd a bűnözés okainak, megjelenési formáinak és megelőzési lehetőségeinek tanulmányozásával a kriminológia, és napjainkra lényegében önálló jogág a maga tudományos megalapozottságát biztosító elméleti tanaira támaszkodva a büntetésvégrehajtási jog is.

Az anya-tudománytól, a büntetőjog tudományától elszakadó többi bűnügyi tudomány saját tárgyának körvonalazása, módszertanának kifejlesztése alapján önálló fejlődésnek indult. Az elszakadás és a saját ismeretrendszer kialakítása idején a hangsúly szükségszerűen a különbségeken, a társtudományoktól elhatároló sajátosságokon volt. Az önállósodó tudományág művelőinek igyekezete így elsősorban a belső problémák megoldására irányult, kevesebb figyelmet fordítva a társtudományok új eredményeiből saját szakterületük számára kínálkozó kérdésekre. A befelé fordulást elősegítette az is, hogy az új tudományág kialakításához, az alapfogalmak megalkotásához és dogmatikai rendszerük felépítéséhez kezdetben nincs is különösebb szükség interdisciplináris megközelítésre. A kitekintés hiánya csak később válik a továbblépés gátjává, amikor a önfejlődés a realitásoktól elszakadva öncélú elméletképzéssé válik, mint pl. az "általános eljárásjog" kialakítására irányuló elképzelés, amelynek — hogy minden igényt kielégítsen — figyelmen kívül kell hagynia az eljárás konkrét céljából adódó sajátos követelményeket és

³ Idézi *Cséka* (A bűnözés változása és a büntetőeljárásjog. Magyar Jog, 1986. 1-8. p.) mai szóhasználatát *Finkey* gondolatát ("Az anyagi jog magában holt anyag, az alaki jog önt bele életet, ez valósítja meg, ez alkalmazza annak szabályait, az eljárási jog pedig magában üres gép lenne az anyagi jog nélkül, ez ad neki tárgyat, anyagot" — A magyar büntetőeljárás tankönyve. Budapest, 1908. 3. p.), amit *Finkey* viszont *Mommsentől* vett át a *Römisches Strafrecht 1899-es* kiadásának előszavából. Okkal veti azonban a jogelmélet a szakmailag némileg elfogult processzualisták szemére, hogy valószínűleg túloznak, amikor a büntetőeljárást a büntetőjog egyedüli érvényre juttatójának, a büntető anyagi jogi jogviszony realizálása kizárólagos eszközének fogják fel. A büntető jogszabályok ugyanis úgy is hatnak, hogy a bennük foglalt tilalmakat betartják — jogkövető magatartás —, tehát "... nem lehet úgyszólván érvénytelennek (meg nem valósulnak) tekinteni az anyagi büntetőjogot mindaddig, amíg szabályait meg nem szegték, illetőleg azokat megszegésükkel nem "juttatták érvényre".- (Szabó I.: A jogelmélet alapjai. Budapest, 1971. 56. p.)

eszközöket, s így gyakorlatilag sehol sem alkalmazható eljárási modellekhez jut. Ezen mit sem változtat az a tény, hogy az államigazgatási-, a büntető- és a polgári eljárásban vitán felül számtalan közös vonás, formai azonosság figyelhető meg, és ennek következtében az egyik eljárási jog tudományának pl. a tanúbizonyítással kapcsolatos új eredménye jól alkalmazható a másik kettőnél is.⁴

3. A büntetőjog szétválása anyagi és eljárási (alaki) jogra aránylag későn, a XIX. században következett be. A többi jogágtól elszakadt, önállóvá vált büntetőjog legnagyobb középkori kódexe, a *Constitutio Criminalis Carolina* (1532) egyaránt magába foglalta mindkét jogág szabályait (jóllehet elsősorban eljárásjogi kódex, s csak az ítéletről szóló fejezet tartalmaz anyagi jogi szabályokat).⁵ Ugyanígy együtt tartalmazták mind az anyagi, mind az eljárásjogi szabályokat a XVIII. századi törvénykönyvek, mint pl. az 1751-ből származó bajor "*Codex Maximilianes Iuris Bavarici Criminalis*". Mária Terézia 1768-as "*Constitutio Criminalis Theresianá*"-jában már megjelenik az anyagi jog Általános Részének kezdetleges formája, ezt azonban az eljárási szabályok követik, s csak azok után találjuk az egyes bűncselekményekre vonatkozó előírásokat, azaz a mai értelemben vett Különös Részt.

II. József 1787-ben megjelent törvénye viszont csak a büntető anyagi jogot ölelte fel, az eljárási kódexet – *Allgemeine Gerichtsordnung* – csak egy évvel később tették közzé. I. Ferenc 1803-as kódexe viszont ismét összekapcsolta az anyagi és az eljárási jogot, s hasonlóan járt el az 1813-as bajor törvény is.

Az együtt, illetve a külön szabályozást magyarázza *Andrejew*⁶ tanulmánya. Szerinte a büntetőjog két területének összekapcsolása vagy szétválasztása ekkor még nem a jogág szétválásán, illetve egységesnek tekintettségén alapult, hanem az illető kódexek funkciójából következett. A Carolina nem alkotott új büntetőjogi szabályokat (azokra vonatkozóan

⁴ *Resicb*, K.: Interdiszciplináris kutatások az eljárásjog köréből. *Magyar Jog*, 1986. 63-66. old. Tetszetős érvnek tűnik, hogy az azonosságok – amelyek részletes felsorolása megtalálható *Resicb* most idézett cikkében – lehetővé tennék az "Állami szervek előtti eljárás" egységes kódexének megalkotását. Ezek az azonosságok alkotnák a kódex Általános, a vitathatatlan különbségek pedig Különös Részt. Tekintve azonban, hogy az eljárási jogviszony – és annak külső szabályainak, az eljárási jognak – tartalmát az anyagi jogi jogviszony határozza meg, egy ilyen kódex igencsak a szűkreszabott Általános Rész mellett a Különös Rész a mai eljárási törvények nagyobb részének megismétléséből állna, aligha tűnik célszerűnek egy ilyenfajta monstre kódex megalkotása. Nem lévén szorosan témámhoz kapcsolódó, nem kívánok részletesebben párhuzamot vonni, de úgy tűnik, *Resicb* elképzelése némileg módosított formájú újratálatása a *Visinszki* által a 40-es években kialakítani igyekezett "igazságszolgáltatási jog"-nak, amelynek célszerűtlenségét később a szovjet szerzők részletezték, s ugyanezen okból bukott meg egy későbbi magyar felmelegítési kísérlete, a *Névai* László szorgalmazta "törvénykezési szervezeti jog" is.

⁵ *Kern*, e. – *Roxin*, C.: *Strafverfahrensrecht*. 14. kiadás. München, 1976. 342. p.

⁶ *Andrejew*, I.: O dezintegraciji nauki prava karnego. *Panstvo i Prawo*. 1984. évi 12. szám 16-26. p.

részletesebb felvilágosításért a "tanult férfiakhoz" utasítja olvasóját) feladata az volt, hogy hozzáférhetővé tegye a császári jogot a tanulatlan bírák számára az egész birodalomban. Alapvető célja ennek megfelelően a büntetőeljárás és különösen a bizonyítás szabályainak összefoglalása volt. A Carolina így elsősorban a bírákhoz szólt, az igazságszolgáltatás megjavítása, tökéletesítése és egységesítése lebegett szerzőjének szeme előtt, s nem pedig a lakosság kitanítása arról, mit szabad és mit nem (ez csak a szabályozás "mellékterméke" volt, a teljességre törekvés nélkül). Lényegében ugyanez mondható el az 1751-es bajor kódexről és a Theresianáról is, amelyekbe anyagi jogi előírások csak annyiban kerültek felvételre, amennyiben azok az általános bírósági rendtartás részei. A konzekvensebb francia szabályozás, az 1670-es Ordonnance Criminelle viszont csak az eljárási előírásokat tartalmazta, az anyagi jog teljes kodifikációjára az addig elszórtan megjelenő szabályok helyett csak Napóleon idején került sor (1810).

A francia törvényhozás (a napóleoni kódexek) azután mintául szolgáltak egész Európában, s a XIX. század közepétől már rendszerint külön törvény ölelte fel a büntető anyagi és külön az eljárási (per) jogot.

4. A büntetőeljárási jog önállósodásához hozzájárult az is, hogy a tudományfejlődés egy adott pontján vizsgálni kezdték, melyik nagy történeti rendszer felel meg leginkább annak az ideális modellnek, amely az eljárásjog elméleti művelői szerint a legalkalmasabb a büntetőjogi felelősségre vonás céljait szolgálni.

A büntetőeljárás rendszere: az eljárásnak jogelvek által meghatározott felépítése. A büntetőeljárás rendszerét tehát a benne érvényesülő szervezeti és működési elvek határozzák meg, ezek közül is elsősorban az eljárási funkciók (a bűnüldözés, a vád, a védelem és az ítélezés) megoszlása az alanyok között vagy ennek hiánya, az alanyokat megillető jogosultságok, az eljárás felosztása eljárási szakaszokra és ezek egymáshoz való viszonya.⁷

Az általános tudományos fejlődés és a büntetőeljárás gerincét képező bizonyítás (illetve az arra vonatkozó elmélet, a bizonyítás tana) között közvetlen összefüggés és a mítikustól a racionális bizonyítás felé haladó fejlődés jól felismerhető iránya rajzolódik ki.⁸ A büntetőeljárás rendszere viszont látszólag teljesen független a tudományos fejlődéstől. Összefüggés inkább a társadalom hatalmi viszonyaival, az uralom gyakorlásának módjával mutatható ki. *Finkey* szavaival élve a büntetőeljárás minden nagy történeti rendszerének alapvető célja azonos (az *anyagi igazság* feltárása), de az eszközökre, az igazságkeresés és megállapítás módszereire vonatkozóan igen nagyok közöttük az eltérések. "Míg a vádeljárás az igazságot csak az egyéni szabadság lehető biztosításával

⁷ Írja *Király Tibor*. In: *Cséka E. – Király T. – Kratochvíll, F. – Szabóné Nagy T. – Vargha L.*: Magyar büntetőeljárási jog. Egységes jegyzet. Budapest, 1982. 53. p.

⁸ Ennek ismételt válaszására a terjedeleme korlátai miatt itt nem vállalkozom, utalva arra, amit egy korábbi munkámban már összegeztem. Vö. *Pusztai L.*: A szakvélemény és a bizonyítékok szabad mérlegelése. Kriminológiai és Kriminológiai tanulmányok XXIV. Kötet, Budapest, 1987. 359. p.

igyekszik megvalósítani s ezért a szabad, alkotmányos államok és a szabadelvű korszakok uralkodó eljárási rendszere lett, addig a nyomozó eljárás a szabadságot feláldozza az igazságnak s az erre alapított állami érdekeknek, így lesz az abszolút államok és a reactionarius korszakok jellemző eljárási elve.⁹

A büntetőeljárás több ezer éves történetét vizsgálva három fő rendszere különíthető el; a vádelvű, a nyomozóelvű és a vegyes rendszer. Az első kettőt a szakirodalom egymást kizáróként, a harmadikat pedig a két ellentétes rendszer hibáit kiegyenlítő, optimális rendszerként szokta feltüntetni.

A *vádelvű* (akkuzatórius) eljárás az egymással szembenálló egyenlő jogú felek *jogvitája*. Az eljárás a sértett kezdeményezésére (rendszerint magánvadjára) indul, a bíró feladata csak és kizárólag az igazság megállapítása a jogvita eldöntése útján. A bíró ennek megfelelően passzív, a bizonyítás a felek dolga. A sértett a vádlottal kiegyezhet és a vádat bármikor elejtheti. Az akkuzatórius eljárás jellemzői továbbá a közvetlenség, szóbeliség, a védekezés szabadsága és a nyilvánosság, az egyéni szabadság biztosítása a bírói önkény ellen. Az akkuzatórius eljárásban az eljárási feladatok megoszlanak a vád, a védekezés és az ítékezés funkciója személyileg is elkülönül. Az akkuzatórius eljárás az ártatlanság véelmén alapul, elve az *in dubio pro reo*, a favor defensionis.

Az *inkvizitórius eljárásban* ezzel szemben a hivatalbóliség érvényesül: a bűnüldöző hatóság nincs kötve a felek indítványaihoz — annál inkább sem, mivel ebben az eljárásban nincsenek is eljárásjogi értelemben vett felek, a funkciómegosztás nem érvényesül, az eljáró hatóság egyesíti a bűnüldözést, a védekezés és az ítékezés funkcióit —, maga az eljárás sem indítványra indul, hanem a hatóság bármilyen módon szerzett értesülésére (a besúgás, a kósza hír vagy a feljelentés egyaránt okul szolgálhat a nyomozás megkezdésére). Az eljárás a bűnösség véelmére épül, a terhelt nem alanya, hanem csak tárgya az eljárásnak, perbeli jogai nincsenek, védekezésre rendszerint csak annyiban van lehetősége, amennyiben ezt számára a bíróság megengedi. A hivatalból lefolytatott vizsgálat eredményeit írásba foglalják, a bíróság annak alapján hozza meg ítéletét. A hatóság elméletileg az igazság kiderítésére törekszik, az ehhez felhasználható eszközök — a kínvallatással kicsikart beismerés — és az eljárás titkossága a kitűzött cél elérését azonban gyakran erősen kétségessé teszik.

Bár a tankönyvek mint a büntetőeljárás történeti rendszereit szokták felmutatni, "sem a nyomozó, sem a vádelv a most vázolt elvi tisztaságában nem történeti fejlemény, hanem csak elméleti kép, amely módot kíván nyújtani a két rendszer értékeinek megítélésére".¹⁰ A "tisza" vádrendszer éppúgy, mint a "tisza" nyomozó rendszer csak a szakirodalmi vitákban kialakított elméleti modell, a valóságban soha és sehol sem fordult elő, a büntetőeljárás a gyakorlatban mindig is vegyes (tehát a két rendszer elemeit egyaránt felhasználó) volt, a modern eljárásjogok megjelenéséig azonban valamelyik elv döntő túlsúlya

⁹ Finkey F.: i.m. 16. p.

¹⁰ Vámbéry R.: A bűnvádi perrendtartás tankönyve. Harmadik kiadás. Budapest, 1916.

mellett. A valódi "vegyes" rendszer, vagyis a két elv tudatos vegyítése az előnyök kihasználása érdekében a büntetőeljárás legújabbkori történetének eredménye.

5. A nyomozóelví (inkvizitórius) eljárással szemben történeti okokból eleve sok a fenntartás. E fogalomhoz ugyanis azonnal a középkori boszorkányperek képe kapcsolódik, a bírói önkényé, a kínvallatásoké, a józan ész és a humánus megcsúfoló "igazságszolgáltatásé". Mivel e szörnyűségekben a "szent inkvizíció" spanyolországi ténykedése a legismertebb, s attól alig maradt el a németországi, hajlamosak vagyunk feltételezni, hogy ahol nem a nyomozóelví eljárás uralkodott, ott emberségesebb volt az igazságszolgáltatás. A közismerten vádelví Anglia jogtörténete azonban éppen elég példával szolgálhat az eljárás kegyetlenségére, kínzásokra és elretentő ítéletekre, jóllehet ott a kínvallatást kifejezetten nem ismerték el.

A boszorkányperek és az eretneküldözések azonban, amelyet az utókor az igazságszolgáltatás kirívó szégyenfoltjainak tekint, tulajdonképpen nem az akkori rendes eljárás keretei között zajlottak le. Mai kifejezéssel koncepciók pereknek nevezhetnénk ezeket. Sajnálatos történelmi tapasztalat, hogy a mindenkori hatalom az uralkodó eljárási formától teljesen függetlenül mindig talál lehetőséget az általa bűnözőnek minősített politikai ellenzék vagy a csak (ugyancsak mai kifejezéssel élve) másként gondolkodók "igazságszolgáltatási úton" történő üldözésére. Az akkuzatórius elv korlátlan uralma idején is talált módot a római birodalom a keresztények elleni hivatalbóli eljárásra.¹¹ Az eretneküldözéshez a kánonjog, a boszorkányüldözéshez pedig ugyancsak a kánonjog, illetve Németországban a "Gemeinrecht" súlyos sérelmein keresztül vezetett az út.¹² De ugyanez a jóval későbbi koncepciók perokről is elmondható.

Annyi azonban mindenképpen megállapítható, hogy az emberek bizonyos csoportjainak tömeges üldözésére — akár vallási, akár faji vagy politikai okokból — a nyomozóelví külön eljárások inkább keretül szolgálhatnak, mint a vádlott érdekeit is figyelembe vevő, őt félként kezelő akkuzatórius eljárások. Bár garanciarendszere kisebb, önmagában az inkvizitórius eljárás sem vezet feltétlen törvénytelen ségekhez. A hatalom visszaélései nem azonosak a nyomozóelví eljárással. Mindez azonban a modern büntetőeljárás megszületése körüli vitákban némileg más szempontból merült fel, ugyanannak a kérdésnek nem tisztán eljárásjogi, hanem inkább politikai (és államjogi) megközelítéséből. Mivel a korábbi tapasztalatok szerint az inkvizitórius perstruktúra jól illeszkedett az állami hegemoniához, a polgári szabadságjogok szószólói jobban bíztak az akkuzatórius perben. Az egyik álláspont szerint a büntetőeljárás az állami hatalmi helyzetnek eszköze kell, hogy legyen, a másik pedig az egyéni szabadságjogok lehető legjobb garanciáit kívánta biztosítani általa. E kettős feladatot tiszta formájában egyik nagy eljárásrendszer sem képes megvalósítani. Ennek felismeréséből született a *vegyes rendszer*, amely a közérdek (állami érdek) és a magán jogosultságok (emberi jogok) közötti kényes egyensúly

¹¹ Carrara, F.: A büntető jogtudomány programja. Budapest, 1878. II. kötet. 327. p.

¹² Westhoff, U.: Über die Grundlagen des Strafprozesses mit besonderer Berücksichtigung des Beweisrechts. Berlin, 1955. 4-5. p.

fenntartására akként törekedett, hogy az eljárást két fő szakaszra osztva – a kezdeti, nyomozási szakban célszerűségi megfontolásokból inkább az inkvizitórius elemeket, míg a tárgyalás során a fokozott jogvédelem biztosítására inkább az akkuzatórikus elemeket részesítette előnyben.

A vegyes rendszer létrehozásának bevallott célja, hogy átvegye a nyomozórendszer és a vádrendszer helyes elemeit, s azokat a jogállamiság eszméinek szem előtt tartásával korszerű formában összeötvözze. A védelmek megfelelően következetesen keresztülviszi a funkciómegosztást, különválasztja a vád, a védelem és az ítélkezés feladatát. Büntetőperre csak vád alapján kerülhet sor, a vádat vagy az állami vádhatóság (az ügyész), vagy a sértett (mint fő- vagy pótmagánvádló) képviseli. A terhelt a perben ténylegesen ügyfél, megilleti a védelem joga, a pert előkészítő szakaszban (nyomozás, vizsgálat) azonban ügyféli jogai korlátozottak. A nyomozóelv folyamánként viszont az előkészítő eljárásban megmarad a hivatalbóliság, a nyomozás és a vizsgálat jórészt a nyilvánosság teljes kizárásával folyik, míg a tárgyalás rendszerint nyilvános, szóbeli, a vád és a védelem indítványainak meghallgatásán nyugszik. A hivatalbóliság azonban – a tiszta vádrendszerrel ellentétben – a tárgyaláson sem enyészik el, a bíró a felek indítványa nélkül is köteles mindent megtenni, amit az igazság kiderítésére hasznosnak ítél.

6. Ami pedig a bizonyítási rendszer és a büntetőeljárás rendszerének (az eljárás formájának) összefüggését illeti, a jogtörténet tanúsága szerint a kapcsolat fő vonala a következő: az akkuzatórikus rendszerhez inkább a szabad bizonyítás, az inkvizitóriushoz pedig a kötött bizonyítási rendszer kötődik. Kivétel persze több is van. A német szerzők egybehangzó állítása szerint a korai feudalizmus (germán, frank idők) akkuzatórikus eljárása a kötött bizonyítási rendszer legmerekvebb formáihoz kapcsolódott,¹³ a középkori angol akkuzatórikus rendszer sem volt képes teljesen leküzdeni a kötött bizonyítási rendszer hatásait, mint ahogy a késői inkvizitórius eljárásban is megjelentek a szabad bizonyítási rendszer elemei. A mai értelemben vett szabad bizonyítási rendszer viszont az eljárás vegyes rendszeréhez kapcsolódik.

7. A törvényi szabályozás a XIX. század második felében ugyan gyakorlatilag kettévált (s ezzel kezdetét vette a Btk-k és Bp-k kora), a büntetőjog tudománya azonban még változatlanul egységesnek volt tekinthető. A szakadás itt csak a XX. században és a német dogmatikában következett be. A büntetőjog tudományának fejlődésére Németországban a filozófia erősen hatott. A klasszikus német filozófia éppúgy rányomta bélyegét a büntetőjog művelőinek tevékenységére, mint később a neokantizmus, neohegelizmus vagy a fenomenológizmus. A büntetőjog művelői is vonzódtak a kifinomult absztrakciók, a cizellált rendszerek felé – ami az igazságszolgáltatás gyakorlati igényeitől való szükségszerű eltávolodáshoz vezetett. A fogalmak finomítása,

13 Vö. *Plack*, I.W.: *Das deutsche Gerichtsverfahren im Mittelalter*. (Nach dem *Sachsenspiegel* und den verwandten Rechtsquellen.) Braunschweig, 1879.; *Kries*, A.: *Die Beweis im Strafprozess des Mittelalters*. Arlen, 1975., vagy a *Schröder – Kinsberg* tankönyv (Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, Berlin, 1932.) vonatkozó fejezetét.

csiszolása sok tudósnál öncélúvá vált, a társadalmi problémákat (és megoldásukat) szem elől tévesztették.¹⁴

A büntetőjog tudományának anyagi és eljárásjog-tudományra szétválásában közrejátszott az is, hogy megváltozott az eljárási jog jellege. Egészen a XX. század első negyedéig—feléig teljesen az anyagi jog "szolgálólányának" szerepére volt szorítva, feladata csak a büntetőjog érvényre juttatása volt. A XX. században azonban megváltoztak a követelmények az emberi- és állampolgári jogok terén. Az emberi jogok védelme és a büntetőeljárás kényszerintézkedések összhangba hozása új kihívást jelentett az eljárásjog tudományának. A jogállamiság elve, az elidegeníthetetlen emberi- és állampolgári jogok alapján újra kellett gondolni a büntetőeljárás alapelveit — annál is inkább, mert a mindenkori hatalom inkább hajlamos arra, hogy az eljárásjogi alapelveket szorítsa háttérbe, mintsem a büntetőjog olyan közismert alapköveit, mint a nullum crimen sine lege vagy az analógia tilalma (noha — mint ismeretes — a szovjet igazságszolgáltatás története erre is szolgál példával).

8. Az egyes tudományágak fejlődésének elemi feltétele, hogy megfelelő számú és képzettségű szakember foglalkozzon vele. A jogi szakemberképzés műhelyei az egyetemek. A hazai rendszeres, egyetemi szintű jogászképzésről a Nagyszombati Egyetem Jogi Karának 1667-es alapítása óta beszélhetünk, bár a korábbi, rövid életű hazai egyetemeken is volt jogászképzés. Sőt, az 1367-ben alapított pécsi egyetem viszonylatában dokumentálhatóan csak jogi oktatásról tudunk. A XV. század elején Zsigmond király által alapított óbudai egyetemen nagy valószínűséggel jogi, teológiai és orvostudományi kar is működött. A Mátyás által 1467-ben alapított pozsonyi egyetemen pedig a római jogot és a kánonjogot egyaránt oktatták.¹⁵ Bónis György feldolgozásából tudjuk azonban, hogy a hazai jogászképzés megindulása előtt is volt "jogtudó értelmiség", amely kezdetben a párizsi egyetemről kikerült artes-képzettségű klerikusok sorából toborzódott (XI-XII. század). A jogtudó értelmiségnek a klerikusoktól való különválásának biztos jele viszont, hogy a hazai "... jogászság körében a XIII. század derekától kezdve a bolognai vagy padovai doktor viszi el a pálmát".¹⁶

Az egyetemi szintű képzés megindulása előtt a külföldi egyetemek látogatása mellett bizonyos fokú jogi ismeretekre a hazai káptalani iskolákban is szert lehetett tenni. A kérészéletű első hazai egyetemek mellett ezek voltak a hazai jogászképzés fő bázisai. A káptalani iskolákban és a gyakorlatban szerzett jogi ismereteket azután változatlanul külföldi egyetemeken tökéletesítették. A korábbi párizsi, majd olaszországi egyetemek helyett azonban a XV. század fordulójára a könnyebben elérhető közép-európai egyetemeket (Prága, Krakkó, Bécs) részesítették előnyben.

¹⁴ *Würtenberger, T.: Die geistige Situation der deutschen Strafrechtswissenschaft.* Karlsruhe, 1958. 5. p.

¹⁵ *Hamza G.: i.m. 25. p.*

¹⁶ *Bónis Gy.: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Budapest, 1971. 21. p.

A Nagyszombati Egyetem működésének megkezdése után is folyt jogászképzés egyes protestáns kollégiumokban, illetve később, a jogászság iránti növekvő igény azt eredményezte, hogy a Budára helyezett egyetem mellett számos jogakadémia kezdte meg működését (Pozsony, Győr, Kassa, Nagyvárad, Zágráb). Az oktatás színvonaláról viszont sem a kortársaknak, sem a későbbi méltatóknak nincs túl jó véleménye.¹⁷

A modern eljárásjog kialakulása szempontjából vizsgálva azonban az oktatói kar tevékenységét, látjuk, hogy néhány kimagasló tanáregyenység semmiben sem maradt el a kor európai színvonalától. Ahogy *Király*¹⁸ rámutat, a hazai szakirodalomban már a felvilágosodás előtt is voltak (mint pl. Bodó Mátyás), akik bírálattal illették és elvetették a tortúrát és a legális bizonyítási rendszert, amelyet az igazság megállapítására alkalmatlannak tartottak.

A büntetőeljárásjog tudománya fejlődésének kutatói egyetértőleg idézik *Balogb* Jenő Fayer László feletti emlékbeszédének azt a részét, amely szerint a büntetőjog *tudományáról* Magyarországon csak a XIX. század második évtizedétől beszélhetünk: "Vuchetich Mátyás volt az a legkiválóbb szakférfiú ebben az időben, aki a büntetőjog és eljárás egész rendszerét kidolgozta s ezzel kiszorította egyetemünkről az osztrák írókat és tankönyveiket." *Vuchetich* Mátyás tankönyve, az *Institutiones Juris Criminalis Hungarici in usum academiarum Regni Hungariae* valóban kiemelkedik a XIX. század elejének tankönyvei közül, s tényleg európai színvonalra emelte a magyar büntetőjog tudományát. Vuchetich ismeri az európai szakirodalmat, befogadja a felvilágosodás büntető eljárásjogi nézeteit. Határozottan fellép a vádlottat megillető védelem joga mellett, elítéli a kínvallatást, rámutatva, hogy a magyar jog szerint a tortúra soha nem volt szentesítve, de a Carolina, a *Praxis Criminalis* és azok magyarázóinak tekintélye folytán "leginkább a parasztok ellen" (*potissimum contra Rusticos*) és a szabad városokban gyakorlatban volt.¹⁹

Az európai fejlődéshez felzárkózás gondolata mindvégig jelen volt az 1795-ös büntetőjogi javaslattal kezdődő kodifikációs kísérletek során – s rendre megbukott a magyar társadalom vagy a Habsburg uralom konzervativizmusa miatt. A döntő fordulat csak a századvég konszolidált viszonyai, a liberálkapitalista fejlődés teremtette kedvező feltételek között ment végbe, s született meg egy – a maga korában vitán felül az európai élvonalhoz tartozó – modern büntetőeljárásjogi törvény, az 1986. évi XXXIII. tc. Vele törvényi szinten lezárult a büntetőeljárás jog önállósodása Magyarországon is, s a kodifikáció előmunkái, majd a törvény kommentárjai megteremtették az önálló büntetőeljárás jogtudományt, amivel elméleti szinten is létrejött a szétválás.

¹⁷ *Katona* G.: Bizonyítási eszközök a XVIII-XIX. században. Budapest, 1977. 45-46. p.

¹⁸ *Király* T.: Büntetőítélet a jog határán. Budapest, 1972. 21. p.

¹⁹ *Finkey* F.: A magyar büntetőperjogi tudomány három százados fejlődéstörténete, 1619-1914. Kézirat, Sárospatak, 1948. 131 p.

LÁSZLÓ PUSZTAI

DIE VERSELBSTIGUNG DES STRAFVERFAHRENSRECHTS

(Zusammenfassung)

Die Trennung des Rechts auf die Rechtszweige war ein langer geschichtlichen Prozess, die mit der Losmachung des kanonischen Rechts von dem früher einheitlichen Recht begann. Das Strafrecht hat aber sein eigenes, selbstständiges Leben nur später, während des 16. Jahrhunderts begonne. Die erste selbstständigen Strafkodices – wie zB. die Constitutio Criminalis Carolina – umfassten aber sowohl das materielle als auch das formelle Strafrecht. Die weitere Trennung des Strafrechts erfolgte nur mit drei Jahrhunderte später, in der Mitte des 19. Jahrhunderts. Zu jener Zeit gestalten sich die in jetzigen Sinne verstandenen Strafrechtszweige, das materielle Strafrecht, das Strafverfahrensrecht und noch etwas später, am Anfang unseres Jahrhunderts das Strafvollstreckungsrecht aus. Die Studie untersucht die rolle der juristischen Bildung und der Strafverfahrenslehre in diesem historischen Prozess der Verselbstigung des Strafverfahrensrechts.